

ВСТУП

Методологічно проблема реконструкції історіософії та історіографії Омеляна Пріцака буде розв'язуватися на ґрунті дефініції класика соціологічної науки Карла Маннґайма стосовно параметрів, які визначають внесок того чи того дослідника в науку.

Параметри, за яким визначається внесок вченого до науки, за Маннґаймом, є такими:

1. Рятування старих форм знань і рекомбінація чинників за допомогою впровадження загальноновизнаних методів. Внесок науковця, за Маннґаймом, визначається виявленням ізольованих індивідуальних об'єктів у такий спосіб, коли він не бере об'єкти так, як він їх знаходить; він ігнорує їхні унікальні й індивідуальні якості та йде до загальних чинників з метою рекомбінувати їх таким робом, що він зможе "відкрити" новий об'єкт. Історична функція винаходів полягає в тому, що вчений:

- а) рятує старі форми знань, які інакше опинилися б під загрозою знищення;
- б) сприймає, апробує та методологічно застосовує в дослідженні ідеї визнаних наукових шкіл і науковців;
- в) учений знаходить методи, що впорядковують загальний контекст, у якому індивідуальний об'єкт існує, а це веде до якісно іншого бачення об'єкта¹².

2. Проблема спеціалізації. Інша проблема, що існує у визначенні внеску вченого до певної галузі знань, за словами Маннґайма, полягає в спеціалізації. Спеціалізація завжди є доти, допоки наявне щось на кшталт розподілу праці в науковому дослідженні. Тут вирізняються вирішені питання:

- а) у якому напрямку і на яких принципах спеціалізація керується (приміром на принципах відмінних систем розуміння або трактування тієї чи тієї наукової дисципліни);

¹² *Mannheim. Man and Society in the Age of Reconstruction*, 168.

- б) до якої міри і на якій останній досі стадії дослідження є реальність, яка розподіляється задля цілей спеціалізації, рекомбінується й реінтегрується^В.

На підставі зазначеної методології спробую дати відповідь на такі-от запитання:

1. Які тематичні блоки досліджень порушив Омелян Пріцак у контексті побудови історіософського бачення української та світової історії в їхній діалектиці?
2. Яким методологічним впливам підлягав Омелян Пріцак у трактуванні ключових проблем історичної науки?
3. Як еволюціонувало його наукове бачення ключових проблем історичної науки протягом дослідницької праці в різних країнах та на різних континентах, а саме: а. Які доповнення й нові аспекти бачення історії України та світової історії вчений вважав за потрібне розглянути в той чи цей період свого життя? б. В яких дискурсах Омелян Пріцак брав участь, спричинився до їх розгортання чи мав заслуги в їх постанні й вирішенні?
4. Як загалом можна поцінювати внесок Пріцака до розвитку досліджень із історії України та світової історії?
5. Як оцінювали головні концепції й гіпотези Омеляна Пріцака фахівці з середовища радянських науковців, з одного боку, і його західні колеги, — з другого?

Історіософський дослідницький доробок Омеляна Пріцака, який тут аналізуватиму, охоплюватиме вибірково шість блоків питань із історіософії української та світової історії. Це, по-перше, загальні проблеми історіософії як науки; по-друге — наскрізні проблеми історіософії історії України; по-третє — історіософія східноєвропейських державних утворень; по-четверте — історіософія історії східноєвропейського єврейства; по-п'яте — теоретичні орієнтири в дослідженні історіософії, і, по-шосте — історіософія історії міжконтинентальних державних утворень. Вирізнення саме цих блоків, як ми бачимо, дещо відрізняється від викладеного у випереджальному відображенні Пріцакового бачення історіософських проблем світової та української історії. Таке розходження задекларованого Пріцаком спектра проблем і практично здійсненого автором тематичного аналізу можна пояснити тим,

^В Там само, 171.

що з низки тем, озвучених науковцем *a priori*, його наявна архівна і документальна спадщина не дала авторові цієї книжки змоги дістати цілісне і мультиперспективне історіософське бачення, що його мав історик з тієї чи тієї теми.

Натомість тринадцять тем, згрупованих у шість тематично-проблемних блоків, не лише дають нагоду здійснити діахронний аналіз кожної теми від першого розгляду вченим аспектів тієї чи цієї проблеми до його останніх у хронологічному вимірі праць із окресленої проблематики, а й провести авторський порівняльний аналіз тих доповнень чи нових аспектів, які науковець вважав за потрібне розглянути в певний період свого життя. Ба більше, саме ці тринадцять тем, на переконання автора монографії, надають читачеві змогу зрозуміти історіософську творчу лабораторію історика, як тематичну так і методологічну, його дослідницький стиль і зміст висунутих ним концепцій. Заключні дві теми цієї книги (№14 та №15) присвячено поданню й авторському аналізу численних рецензій і критичних відгуків на історіософські положення Пріцака, надруковані радянськими та західними фахівцями у 1980 – на початку 1990-х рр. Ці заключні теми оприлюднюють наукові досягнення Омеляна Пріцака, а також ті основні позитивні й негативні сторони, які ввижалися критикам у його історіософських концепціях і теоріях. Саме тому обрані п'ятнадцять тем, згруповані у сім тематичних груп, і становлять структуру цієї розвідки.

Перед тим як безпосередньо перейти до аналізу історіософської архівно-документальної спадщини вченого, автор вважає за необхідне зупинитися ще на кількох моментах, які пояснюють специфіку обрання ним змішаного хронологічного та проблемно-тематичного принципів викладу змісту монографії. Розгляд окреслених проблем з історіософської позиції Пріцак починав в різні часи й у відмінних історичних реаліях¹⁴. Декотрі з тем, як-от, наприклад, “Крим” чи “Османська імперія”, він розпочинав досліджувати ще в ранніх працях студентської юності у Львові й

¹⁴ Пріцак розпочав цікавитись історіософією ще в роки здобуття філософської освіти на філологічному факультеті Львівського університету в 1936–1939 рр., а оформив свої погляди у струнку історіософську систему за час функціонування заснованої ним окремої катедри історіософії в Київському університеті ім. Тараса Шевченка у 1992–1994 рр. Див.: *Потульніцький, В.* «До історії заснування Омеляном Пріцаком кафедри історіософії...».

Берліні. Деякі теми він розпочав осмислювати з історіософського штампункту значно пізніше. Це, приміром, стосується теми “По-вість временних літ”, до якої вчений звернувся, вже переїхавши на американський континент у 1960-х роках. Оскільки завданням цієї книги є реконструювати Пріцаків розгляд згаданих історіософських тем з *ab ovo*, характеризуючи джерела, автор застосовуватиме власну періодизацію життєвих періодів праці Пріцака в різних країнах та його становлення як дослідника: довоєнний (1938–1941); німецький (1943–1967); американський (1967–1991); український (1991–1998)¹⁵.

Зазначу також, що тут я не ставлю собі за мету розглядати видавничу, організаційну й викладацьку діяльність Омеляна Пріцака, а зосереджуся лише на дослідженнях як на синтезі його наукового доробку, провівши власну його систематизацію й подавши перелік його основних тез і винаходів з тієї чи цієї теми, що їх тут розглядатиму.

Окреслюючи джерельну базу пропонованої читачеві праці, зазначу, що вивченню проблеми історіософії Омеляна Пріцака слугували різноманітні за походженням, змістом і характером джерела. Їх можна розділити на два потужні масиви: архівні джерела, переважно неопубліковані й опубліковані матеріали та праці. Архівні джерела, використані в роботі під час виконання завдань дослідження, автор знайшов у чотирьох архівах:

1. Особистому архіві Омеляна Пріцака в Національному університеті Києво-Могилянська Академія, де зберігається переважна більшість рукописних, машинописних і опублікованих праць вченого з історіософської проблематики;
2. Центральному державному історичному архіві України у місті Львові, де автор монографії віднайшов низку праць Омеляна Пріцака з довоєнного періоду;
3. Державному архіві Львівської області, де зберігається низка праць вченого часів його навчання у Львівському університеті в 1936–1939 рр.;
4. Архіві Інституту української археографії та джерелознавства НАН України, де містяться тексти збережених лекцій науковця з історіософії, прочитаних ним перед студентами Київського університету ім. Тараса Шевченка в 1992–1994 рр.

¹⁵ Див. про ці періоди ширше: *Потульницький, В.* «Особистість академіка Омеляна Пріцака (1919–2006) в рамках наукової проблеми».

Окрім архівних джерел, автор аналізує надруковані оригінальні роботи Омеляна Пріцака з історіософської проблематики, знайдені в багатьох бібліотеках, де автору монографії випало працювати протягом останніх тридцяти років. Це і бібліотека Вайденер Гарвардського університету, і бібліотека Бодлеан Оксфордського університету, бібліотеки Карлового, Віденського, Кельнського, Мюнхенського, Марбурзького, Хоккайдського, Єрусалимського, Львівського та інших провідних університетів світу.

Слід зазначити, що вагома половина праць, які становлять предмет аналізу монографії і за якими автор відтворив бачення Пріцаком складників проблем історіософії України в контексті світової історії, написані й надруковані іноземними мовами: англійською, німецькою, французькою, польською та російською. Це саме стосується й різноманітних рецензій на праці Омеляна Пріцака, проаналізованих у заключному розділі книги.